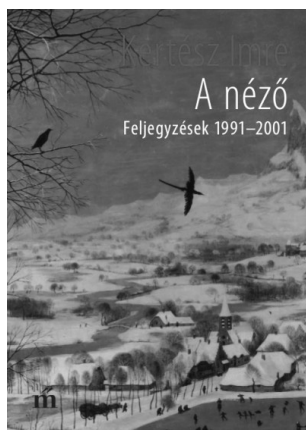

BOD PÉTER

„Légy tisztában veled, hogyan eltűnsz”

KERTÉSZ IMRE: A NÉZŐ, FELJEGYZÉSEK 1991–2001

Magvető Kiadó
Budapest, 2016
310 oldal, 3990 Ft

”

Mostanra egyfajta értelmet nyert Kertész Imre a *Végső kocsmá* (2014) című kötetének enigmatikus zárata, amely így szól: „Mindig volt egy titkos életem, s mindig az volt az igazi.” A kijelentés bizonyára szándékoltan többértelmű. Megfoghatatlansága és vele tudatos anyagtalansága, sokfajta értelmezési lehetőséget kínál. Ezeket a lehetőségeket sokszorozza és fokozza az a tény, hogy a nemrégiben elhunyt Nobel-díjas író „perben és haragban állt” a hazai irodalmi – még tágabban a szellemi – élettel, és ezt a szembenállást folyamatosan ébren tartotta. A „titkos élet” ebben az összefüggésben az alkotó magáról alkotott képét, más megfogalmazásban művészetének teljességét (a kertészi elgondolás szerint) takarhatja, amelyet nem ismert meg és fel sem a hazai kritikai élet jelentős része, sem az olvasók többsége.

A Kertész Imre megfogalmazta titok egy tárgyiasultabb megjelenése maga a naplóforma. Még pontosabban a naplóírás, amelynek létezéséről 2011-ig, vagyis a *Mentés másként* megjelenéséig nem tudtunk, mert nem is tudhattunk. A sorozat második darabjaként jelent meg a *Végső kocsmá*, és nemrégiben az 1991 és 2001 közötti feljegyzéseket tartalmazó *A néző* című kötet. Nem túlerőltetve a párhuzamot, mégis megjegyzendő, hogy bizonyos értelemben feltűnő egyezést mutat – a magától értetődő különbségek mellett – Kertész pályája Márai Sándoréval. Nem kizárólag azért, mert a most kiadott kötetben is többször megidézi szeretett írójának utolsó, az 1984–1989-es esztendőik történéseit magába foglaló naplóját, amely a halálra készülődés és a halálra várás irodalmi dokumentuma. Ez a tematika nem idegen az idén megjelent Kertész-kötettől sem. Jelzi ezt szemléletmódja: „Légy tisztában veled, hogyan eltűnsz. Ez a világ, s az ebből következő jövő nem őrzi meg semmit.” Mélyebb összefüggés látszik kibontakozni a két életmű között. Az azonosság már abban is tetten érhető, hogy belső és külső emigráció útját végigjáró Márai

léthelyzetével hasonlónak gondolja a magát Kertész Imre. Belső emigrációként tekint saját, az 1950-es évek közepétől 1990-ig tartó életszakaszára. Ezt követően ideje jelentős részét Berlinben töltötte, a számára kibírhatatlannak értékelt hazai viszonyok miatt. A német fővárost mindenestül kedvelte, míg ugyanez Budapestről egyáltalán nem mondható el, ahonnan még kéziratait is ki akarta menekíteni.

Alkotói pályájuk is lényegi egyezést sejtet. Bizonyos leegyszerűsítés mellett értékeljük úgy a két életművet, hogy egyfelől a polgári életmód és a család, másfelől a holokauszt témájának regényekben történő feldolgozása mellett, de még pontosabban utána, mindketten rátaláltak a napló műfajára, amely meghatározó jelentőségű fordulatává vált munkásságuknak. Márai esetében 1943-tól halálig, 1989-ig tartó, megszakítás nélküli naplórása kellő megalapozottsággal támasztja alá az állítást. Terjedelmileg Kertész ez irányú munkássága elmarad a nagy példaképtől, mégis szembeötlő, hogy a regények és az esszéregények után az alkotói igény és habitus miként talál egészen testhezálló műfajra a naplóban. A szándék komolyságáról sokat elárul egy, *A néző*-ben található bejegyzése: „A naplóvezetés nemcsak metafizikai kötelezettség; voltaképpen fontos, hogy bizonyos dolgokra – hát még a döntően fontos dolgokra – akár dátumszerűen is emlékezzem” – figyelmezteti magát. (Igaz, naplóit a legtrikább esetben dátumozta. Különösen igaz ez a mostani kötetre, bár azt tudjuk, hogy a szóban forgó diáriumához 1991. október 2-án fogott hozzá, közvetlenül a *Gályanapló* – a fentiekkel összefüggésben ez több mint beszédes cím! – befejezése után.)

Mutatkozik némi ellentmondás *A néző* bejegyzéseiben – ezeket évek választják el egymástól, ami sok mindent magyarázhat – Márai utolsó naplójának értékelését illetően. Előbb kritikusan megjegyezte, hogy a néhai kassai polgárt elérte „a legszörnyűbb végzet: az öregkori bölcsesség”. Majd szinte a hódolat hangján vetette papírra: „Elovastam egyhuzamban Márai utolsó naplóját. Lenyűgözött az öregkornak ez az illúziótlan bátorsága, a halálra készülődés nagysága. Dísztelen, nagy mű. (...) A szembenézésnek ez a kopár nagysága olyan gesztus, amit hiába keresnénk a magyar irodalomban.” Hasonló kérdések foglalkoztatják az új kötetben Kertész Imrét is, amelyek különös akusztikával telnek meg néhány héttel egyetlen Nobel-díjas írónk halála után: „Időben meghalni – de a végsőkéig élni: így hangzik a fohász. Légy méltó magadhoz.” Másutt a saját halálra vonatkozó kérdés így hangzik: „Alázattal elébe menni, vagy alázattal megvédeni?” A sor hosszan volna folytatható.

Sokfajta látószögből (*néző*pontból) szemlélhető az új kötet, azonban kritikushoz méltatlan annak a kérdésnek a megfogalmazása (megtörtént), hogy „mi szükség volt *A néző* kiadására”. Vajon milyen érvek szólnának az asztalfiókban, és mára – sajnos – a hagyatékban maradásra? Különösen annak ismeretében, hogy kétkötetnyi napló már korábban megjelent. A felvetés akkor is zavarba ejtő, ha a *Gályanapló* és a *Valaki más* gondolati és esztétikai megformáltságát (talán) nem éri el az új kötet. Ilyen megfontolások alapján vajon Tolsztoj akkor járt volna el helyesen, ha a *Feltámadás* című regényét nem jelenteti meg, mert az nem mérhető a *Háború és béke*-hez, valamint az *Anna Kareninához*?

Noha *A néző* legfontosabb jellemzőjének nem ezt gondolom, mégis az 1991 és 2001 közötti feljegyzések a magyar olvasókat viszik közelebb annak a nyugat-európai, egyszerre befogadás- és hatástörténeti folyamatnak, valamint különösen a német irodalmi intézményrendszer (kiadók, lapok, szerkesztőségek, díjak, konferenciák) működésének a megértéséhez, amely Kertész Imre 2002-es Nobel-díjához vezetett. A magyar irodalmi közélet számára – amely semmit vagy alig valamit tudhatott abban az időben Kertész európai sikereiről –

meglepetés volt (lehetett) a díj odaítélése. Nem így a német, az osztrák és a holland olvasók számára, akikhez mérten kizárólag az aszinkronitás fogalmával írható le az a nyelvi és irodalmi közösség, amelynek tagja a *Sorstalanság* írója.

A külső látélet mellett kapunk egy mélyen személyeset, alkotóit is. Az új kötet közrefogta tíz évben Kertész íróilag egyre inkább beérkezett. Itthon és külföldön egyaránt (bár nem egyformán), aki a tévé- és rádiófelvételek sokasága miatt öngúnyal állapította meg magáról, hogy „üzemmé vált”. Az irodalmi köztudatba bekerülő író „titkos élete” végét kötötte ehhez a változáshoz. Nem több fényre vágyott, mint Goethe, éppen ellenkezőleg: „Mehr Einsamkeit”, vagyis több magányt kért magának.

Hirtelen jött felfedezése sem feledtette vele hazai száműzöttségének nyomasztó emlékét. Mindegyre marginalizálták, művei szelárnnyékba kerültek, az irodalmi diskurzusoknak nem képezték részét: „(...) mindent elkövetnek, hogy a nevemet kitöröljék, és a művem elpusztítsák” – jegyezte le a naplói írás jelenidejében. Nem véletlenül. Még a kilencvenes évek elején (1993-ban) is született olyan összefoglaló irodalomtörténeti munka, amely az 1945 és 1991 közötti időszakot tárgyalta anélkül, hogy Kertész Imre nevét megemlítené volna. Mindebből egyenesen következik a békülékenység regisztereit kerülő érdes fogalmazásmódja: „Munkáim külföldi fogadtatása bizonyítja, milyen mértékben tiportak el itt, ahol élek.” A szóhasználat különösen árulkodó. „(...) nem tudom, kell-e itt, amit művelek, nem tudom, hogy a nyelv, amelyen írok, megtart, (...)”. Helyzetértékelése radikális, de idegenségérzéséből metszően pontosan következik a kérdés: „Végül is 'ideiglenesen' Pesten tartózkodó nyugati író leszek?” Művészi gondjainak összetettségét jól mutatja, hogy a rendszerváltás utáni évek egyik meghatározó alapélménye, hogy miközben életműve a nagyközönség számára feltárul, alkotója számára „romokban hever”. Aszinkronitás ez is a javából. Fontos, hogy feljegyzéseinek gyűjteménye legalább részleteiben műhelynaplónak is tekinthető, amelyekben elvégzett és elvégzendő írói feladatait vette számba.

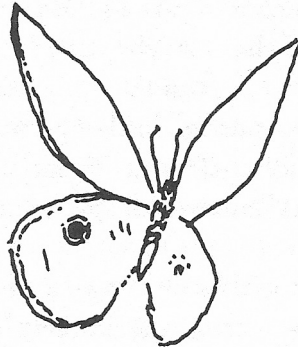
A belső látélet másfajta dimenziói is láthatóvá válnak. Amennyire örömteli – bár érzéseit palástolja –, hogy irodalmi felfedezése folyamatosan megtörténik ezekben az években, fokozódó keserűség veszi tudomásul a megvalósult demokrácia kétségbe ejtő szellemi és erkölcsi színvonalát. A totalitárius rendszerről szerzett életre szóló tapasztalatait nem kizárólag Auschwitzban szívta magába Kertész, hanem az azt követő szocialista diktatúrák mindennapjaiban. Ezt maga nyomatékosította több (*A holocaust mint kultúra*, *Hamburgi esszé*, *Az angol lobogó*) írásában –, amely egyetlen percre sem engedte elfelejteni az író számára, hogy mindenestül a saját sorsától (belevetve a sorstalanságba), vagyis a szabadságtól megfosztott korban élt. A művészi önértékelést oly gyakran végző szerző műveit a „szabadság aktusainak” tartja, a szabadságot pedig „élete legfontosabb tartalmának”.

Naplói írását reflektív jellegűnek nevezte, cáfolva ezzel a műfaj művészi teremtő lehetőségét. Az ország önismereti hiányát tágabb kulturális összefüggésbe helyezte, amikor úgy vélte az „Ismerd meg önmagad” antik-görög intelme a 19. századig vezérelte a nyugati gondolkodást. A változó és tartós diktatúrák után olyan apakomplexusos országnak látja hazáját, amely „nagy elnyomó nélkül” nem találja fel magát. A szabadság ránk köszönt világát úgy látja, hogy a demokratikusnak nevezett társadalom maga nem veszi komolyan a demokratikus értékeket. Igazság- és valóságismeret helyett élethazugságokba menekül az ország, amely nem döntött még arról, hogy szeretne-e felnőtt társadalom lenni, vagy „valós s vélt sebeit nyalogatva, téveszmék mögött bujkálni, vegetálni.”

Döbbenet szemlélte, hogy a magyar társadalom mennyire nincs tisztában – a 90-es évek elején – a holokauszttal, miközben európai műveltségűnek tartja magát. Az ide kötődő írói élet-tapasztalat esszenciája feloldhatatlan ellentmondásba került, a téma elhallgatásra, a kibeszéletlenség fenntartásának hamis dogmájára épülő hazai gyakorlattal. A *Holocaust mint kultúra* című esszéjében szerepel, hogy a zsidók elleni gaztettek emlegetését nem szerette a proletárdiktatúra, ami kiindulópontja – tehetnének hozzá – a téma körül kialakított mesterséges csöndnek, amelynek megtörését célzó tisztázás későn és részleteiben történt meg e sorok írásáig.

Kertész Imre – képletesen szólva – eljutott az Értől az Óceánig. És ő talán tényleg. Visszaemlékezve az 1970-es évek elejére, egyszer a Szépirodalmi Könyvkiadóban elhangzott mondatát idézte fel, amelyet reménytelen helyzetben és reménytelen pillanatban fogalmazott meg: „világhírré van szükségem, hogy engem csak a világhír menthet meg. Voilá: itt van a kapuban” – írta legalább tíz évvel a Nobel-díj előtt.

Lehetetlenek pedig nincsenek – írói és irodalmi, ám annál valóságosabb tapasztalat ez. „Istennek írunk, akkor, ha nincs” – idézte barátja, Ligeti György telefonba neki mondott szavait. Erre a kihívásra adott válaszát olvashatjuk ki a Hamburgi esszéből: „Thomas Bernhard költői képzeletének névtelen tudósa megfogalmazza: 'Legalább a kudarcra törekedni kell.' ” E próbálkozások sorozata Kertész életműve.

Megfigyelte már, hogy az ön Nyuszijának feje és fülei egy lepke körvonalaira hasonlítanak, szemfolttal az egyik hátsó szárnyán? (Nabokov Hugh Hefnerhez írt leveléből, 1968. december 28.)